

І СЛАВА, І ВОЛЯ, АБО УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В НАРОДНІЙ ПАМ'ЯТІ

Вступ до історії. 5-й клас

«Вони надзвичайно міцні статурою, легко переносять спеку й холод, голод і спрагу, невтомні на війні, мужні, сміливі». Таку характеристику залишив про українських козаків французький інженер Гійом Левассер де Боцлан. Українське козацтво сформувалося в непростий для України період. Це був час, коли українські землі були в складі різних держав. Становище українців погіршилося; вони зазнавали соціального, національного й релігійного гноблення. Відповіддю на всі негаразди стало формування вільних озброєних людей — козаків, які зі зброєю в руках захищали інтереси свого народу.

*Тема уроку. І СЛАВА, І ВОЛЯ,
або Українське козацтво в народній пам'яті*

Мета:

- формувати уявлення про запорозьке козацтво як тогочасних воїнів-українців, Запорозьку Січ як козацьку республіку, про боротьбу козацтва за свої права, про Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. і Гетьманщину як період історії України;
- розвивати вміння працювати з історичними термінами, різними джерелами інформації;
- виховувати інтерес до вивчення історії.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Цільові завдання:

- ознайомити здобувачів освітніх послуг з умовами виникнення козацтва;
- сформувані в учнів уявлення про запорозьке козацтво як тогочасних воїнів-українців;
- відобразити основні події національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького;
- розвинути вміння працювати з історичними термінами;
- виховати національну самосвідомість, толерантне ставлення до абсолютно протилежних думок, активну громадську думку, політичний плюралізм.

Обладнання: підручник, карта, роздатковий матеріал.

Навчально-методичне забезпечення:

1. Власов В. Робочий зошит. Вступ до історії. 5 клас. Київ: Генеза, 2013.
2. Щупак І. Я., Піскарьова І. О., Бурлака О. В. Вступ до історії: підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018.
3. Власов В. С. Вступ до історії: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2018.
4. Пастушенко Р. Я. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2018.
5. Україна: Історичний атлас: 5 кл. / наук.-метод. ред.: А. Булда, І. Коляда. Київ: МАПА-ЛТД, 1997.

Перебіг уроку

I. Організаційний етап

II. Актуалізація опорних знань та мотивація навчальної діяльності учнів

(Учитель організовує евристичну бесіду, пропонує учням переглянути фрагменти мультсеріалу «Як козаки на весіллі гуляли»)

(1984 р., режисер — В. Дахно) та відповіді на запитання).

Запитання

- Хто є героями мультфільму?
- Що ви знаєте про козаків?
- Чому вони стали героями мультфільму?
- Якими рисами режисер наділив своїх героїв?
- Що, на вашу думку, є вигадкою і правдою в мультфільмі?

Учитель. Отже, на уроці з'ясуємо, хто такі козаки, яку роль вони відіграли в історії України, як народ зберіг у своїй пам'яті й передав нащадкам інформацію про історію українського козацтва.

III. Вивчення нового матеріалу

План

1. Хто такі козаки?
2. Чому в середині XVII ст. розпочалася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?
3. Чому Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького вважають визначальною подією козацької доби?

1. Хто такі козаки?

(Використовуючи образну розповідь, учитель формує уявлення про виникнення запорозького козацтва в Україні).

Учитель. Перші відомості про українських козаків у писемних джерелах датують 1489 р.

На вільних степових землях Південної України козаки будували свої господарства — зимівники, особливо приваблювали козаків багаті на рибу й дичину, а до того ж родючі землі за Дніпровими порогами. Тому українських козаків називали запорозькими.

Завдання та запитання

- На лінії часу вкажіть дату першої згадки про козаків.
- Напишіть визначення терміна «зимівник».
- Чому козаків називали запорозькими?

(Уявлення про Січ як козацьку фортецю вчитель формує за допомогою прийому розповіді).

Учитель. Життя в степу сповнене небезпек. Захищаючись, козаки будували земляні укріплення та укріплення із січених дерев'яних колод — січі.

Спочатку невеликі січі існували в багатьох місцях, лише згодом утворилася одна основна Запорозька Січ-фортеця.

Першу фортецю засновано на острові Мала Хортиця — черкаським і канівським старостою Дмитром (Байдою) Вишневецьким.

Місце розташування основної Січі змінювалося. На ній постійно знаходилася козацька застава, більшість запорожців жила в

Дмитро Іванович (Байда) Вишневецький — шляхтич, волинський магнат, князь роду Корибутовичів із династії Гедиміновичів, народився приблизно в 1517 р. Власник маєтків у м. Вишнівець Кременецького повіту. Дмитро Вишневецький був старшим із чотирьох синів князя Івана Вишневецького, що виявилось в його лідерських якостях, коли Дмитро почав козакувати. Збудований ним замок на острові Мала Хортиця вважають прототипом Запорозької Січі. Дмитро Вишневецький намагався «спиратися» на козацтво як на основну силу на шляху реалізації своїх амбіцій. Козацький літописець XVIII ст. Граб'янка називав його навіть козацьким гетьманом. В особі Вишневецького поєднувалися такі якості, як обережність та ризик, розсудливість та інтуїція, що виявлялися в чисельних походах відважного ватажка. Помер бравий козак, як і годиться лицареві-козаку, відстоюючи ідеали свободи та братерства. За наказом султана Селіма II — сина Сулеймана I Пишного та Роксолани — Д. Вишневецького та двох його товаришів у 1563 р. скинуто на гак, де той героїчно два дні терпів катування.

зимівниках, а на Січ приходили за відповідним сигналом.

Запитання

- Чому козаки будували укріплення-січі?
- Де засновано першу головну Запорозьку Січ-фортецю?
- Хто такий Дмитро (Байда) Вишневецький?

(Уявлення про видатного козацького ватажка вчитель формує, використовуючи історико-психологічний портрет Д. Вишневецького).

Робота з уривком із «Пісні про Байду»

(Застосовуючи прийом аналізу художнього твору «Пісня про Байду», учитель ознайомлює з фактами життя та обставинами загибелі мужнього козацького ватажка).

<https://bit.ly/2UtejhY>

Запитання

- Яку подію описує народна пісня?
- У чому виявився патріотизм Дмитра (Байди) Вишневецького?
- Чому Дмитро (Байда) Вишневецький відмовився від пропозиції османського султана?
- Як у пісні виявлено симпатію народу до свого героя?

(Уявлення про Запорозьку Січ як державне формування — республіку вчитель формує через прийом міркування та використовуючи діораму «Військова рада на Січі»).

Учитель. Запорозьку Січ учені називають козацькою республікою. Чому? Адже Січ була також і місцем, де запорожці обговорювали найважливіші питання свого життя. Такі зібрання називали радами (від слова «радитися»).

Козацькій раді належала вся влада, право голосу на ній мав кожен запорожець. Такий спосіб улаштування життя громади називають республікою. Тому козацька рада ухвалювала рішення про війну та мир, військові походи, приймала чужоземних посланців або відправляла козаків до інших держав, карала винних тощо.

На раді козаки обирали керманичів — козацьку старшину (кошового отамана, суддю, писаря, осавула, обозного). На час військового походу козацьке військо очолював обраний на раді — гетьман.

Словник

Гетьман — головний, старший, командувач військ.

Робота із зображальним джерелом

Завдання: розгляньте діораму «Військова рада на Січі» з Музею історії запорозького козацтва в Запоріжжі та виконайте завдання (додаток 1 на с. 16).

2. Чому в середині XVII ст. розпочалася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?

(Використовуючи пояснення та настінну тематичну карту, лінію часу, учитель формує уявлення про Польську державу, у складі якої саме тоді знаходилися українські землі).

Учитель. Від 1569 р. майже всі українські землі опинилися під владою Польщі, яка тоді називалася Річ Посполита.

Робота з підручником

Завдання:

- Опрацюйте відповідний матеріал підручника.
- Визначте причини Національно-визвольної війни.
- Чому повстання 1648 р. історики називають Національно-визвольною війною українського народу?
- Позначтена лінії часу Національно-визвольну війну українського народу.
- Охарактеризуйте постать Богдана Хмельницького.

(Розповідаючи про життя та діяльність Б. Хмельницького, учитель застосовує метод історико-біографічний портрет).

Робота з джерелами

Завдання: прочитайте джерело, розгляньте репродукцію гравюри гданського майстра Гондіуса, на якій зображено Б. Хмельницького. Які риси вдачі гетьмана, на яких наголошував посол А. Віміна, автору вдалося втілити в гравюрі? (Додаток 2 на с. 16).

3. Чому Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького вважають визначною подією козацької доби?

Розповідь учителя

(Учитель розповідає про перебіг подій війни, використовуючи хронологічну таблицю й карту (таблиця)).

Робота з картою

Завдання:

— Де відбулися переможні битви українського війська в 1648 р.?

— Де відбулися інші визначні битви Національно-визвольної війни українського народу протягом 1649—1652 рр.?

— Які землі увійшли до складу козацької держави, заснованої Б. Хмельницьким?

Учитель. На визволених землях упроваджували козацькі порядки, що означало утвердження Української козацької держави. Називалася держава Військом Запорозьким.

Вища влада в ній належала гетьманові, проте найважливіші рішення ухвалювали на загальній військовій раді. Керувати державними справами гетьманові допомагала генеральна старшина — писар, обозний, двое осавулів, двое суддів.

Випереджальне завдання

(Учень виступає з повідомленням про Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», до складу якого зокрема належить музей Б. Хмельницького).

Вправа «Мікрофон»

— Чому потрібно зберігати в пам'яті народу події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького?

— Як Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» формує уявлення про події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького?

Учитель. Козацька держава — Гетьманщина, створена в результаті Національно-визвольної війни в середині XVII ст., проіснувала понад 100 років. У 1760—1780-х рр. російський царат (у ті роки Гетьманщина була під владою Росії) ліквідував гетьманство, а козацькі полки перетворив на полки російської армії. У 1775 р. знищено й останню Запорозьку Січ.

IV. Закріплення та повторення вивченого матеріалу

Вправа «Відкритий мікрофон»

— Чому козаків називали запорозькими?

— Де засновано першу основну Запорозьку Січ-фортецю?

— Хто такий Дмитро (Байда) Вишневецький?

— Перелічіть козацькі клейноди.

— Чому в середині XVII ст. відбулася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?

— Чому потрібно зберігати в нашій пам'яті знання про запорозьких козаків, події Національно-визвольної війни українського народу, про гетьмана Б. Хмельницького, про Гетьманщину?

V. Підбиття підсумків уроку

(Учитель підбиває підсумки уроку, аргументовано оцінює діяльність учнів).

VI. Домашнє завдання

— Опрацювати відповідний матеріал підручника.

Таблиця

Перебіг Національно-визвольної війни

Дата	Подія	Результат
Травень 1648 р.	Битва під Жовтими Водами й Корсунем	Розгром козацькими військами основних польських сил
Вересень 1648 р.	Битва під Пилявцями	Розгром польських військ козацькими полками
Червень — початок серпня 1649 р.	Облога козацькими військами фортеці Збараж, битва під Зборовом	Розгром польського війська. Зборівський мирний договір
Червень 1651 р.	Битва під Берестечком	Поразка козацького війська
Травень 1652 р.	Битва під Батогом	Розгром військом Б. Хмельницького польського війська. Українська армія зайняла територію до річки Случ
Вересень — грудень 1653 р.	Облога козацькими військами польської армії у Жванці на Поділлі	Усна угода про припинення воєнних дій, поновлення умов Зборівського договору
Вересень — жовтень 1655 р.	Облога Львова	Виплата козацькому війську контрибуції

— Підготуватися до проведення дидактичної гри «Я знаю п'ять...», присвячену козацькому періоду історії України. Для цього на фантах окремих аркушах напишіть завдання: «імена»,

«події», «пам'ятки», «пам'ятники», «сучасні назви, пов'язані з козацькою добою», «літературні твори, присвячені козацькій добі», «твори живопису, присвячені козацькій добі».

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА, кандидат історичних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор;

Павло ЮРЧИШИН, магістрант

Додаток 1

Військова рада на Січі

Розгляньте діораму «Військова рада на Січі» з Музею історії запорозького козацтва в Запоріжжі та виконайте завдання.

— На основі тексту підручника та ілюстрації підготуйте стисле повідомлення «Чому Запорізьку Січ називають козацькою республікою?» за планом:

- 1) Що зображено на картині-діорамі з Музею історії запорозького козацтва?
- 2) Як проводили козацьку раду?
- 3) Якими словами запорізький отаман звертався до козацького товариства? Про що він міг говорити?

— Яким фрагментом тексту підручника можна прокоментувати зображене на діорамі?

Додаток 2

Завдання: прочитайте джерело, розгляньте репродукцію гравюри гданського майстра Гондіуса, на якій зображено Б. Хмельницького. Які риси вдачі гетьмана, на яких наголошував посол А. Віміна, автору вдалося втілити в гравюрі?

Текст

Венеційський дипломат Альберто Віміна про Богдана Хмельницького:

«Зросту він швидше високого, ніж середнього, широкої кості й міцної будови. Його мова і спосіб правління демонструють, що він наділений зрілим судженням і проникливим розумом...

У поводженні він м'який і простий, чим викликає до себе любов вояків, але, з іншого боку, підтримує серед них дисципліну суворими стягненнями...

Усім, хто входить до його кімнати, він тисне руку і всіх запрошує сісти, коли вони козаки. У цій кімнаті немає жодної розкоші, стіни позбавлені всяких прикрас, за винятком місць для сидіння. У кімнаті знаходяться лише грубі дерев'яні лави, вкриті шкіряними подушками...

Дамаський килим простягається перед невеликим ліжком гетьмана, у голові його висить лук і шабля, єдина зброя, яку він звичайно носить... Гетьман передбачливо прикрасив так своє житло, щоб пам'ятати про своє становище і не впасти в надмірну гордість».

Зображення з: uk.wikipedia.org